

—
И М А С Н К С Е

И В А К И С З А Р Е

С Г Л О С Т А Т Е С З

Г А Ж Н П Ж

М

1. Калк новооткривеног натписа

1. Calque de l'inscription découverte

НОВООТКРИВЕНИ НАТПИС ИЗ СТУДЕНИЦЕ

У току конзерваторских радова на западној улазној кули у манастир Студеницу, 1968 године, откривени су фрагменти живописа¹ чијим су се склапањем између осталог добила и два непотпуна мушка портрета која су очигледно претстављала чланове куће Немањића. Налаз је у истој години и публикован² али су радови на састављању пронађених фрагмената настав-

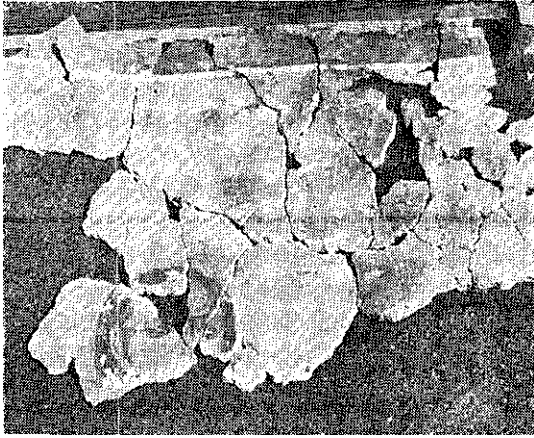
љени и у току 1969 године а резултати ни овај пут нису изостали³. Највећа пажња са-

вио да су ове фреске настале око 1208/9 и да један од портретисаних представља Стефана Првовенчаног; В. Ј. Ђурић, Портрети на капији Студенице, Зборник Светозара Радојчића, Београд, 1968, 105—112 + т. 1—6; тврди да представљају радове главног студеничког сликара из 1208/9, а портретисане идентификује као Стефана Првовенчаног и његовог брата Вукана. У исто време даје и претпоставку изгледа читаве композиције.

³ Склапање фрагмената извршили су К. Чешљар, сликар конзерватор, и М. Омчикус, студент, у заједници са М. Шакотом, историчарем уметности.

¹ Фрагменте је открила екипа Републичког завода за заштиту споменика културе под руководством М. Лађевића, вишег конзерватора.

² Д. Тасић, Фреске у цркви св. Николе, Политика, 15. IX 1968, 27, који је претпостав-

2. Лик Вукана, садашњи изглед
2. Le visage de Vukan, aspect actuel

да је била усретсређена на фрагменте који су поседовали трагове слова, јер се претпостављало да ће се њиховим уклапањем моћи реконструисати барем део неког натписа који ће помоћи сигурнијој идентификацији претстављених личности. Предвиђања су се остварила. После веома стрпљивог и дугог посла у великој мери је реконструисан текст натписа десно од портрета, за који се претпостављало да претставља Вукана, најстаријег Немањиног сина. Текст је писан белом темпером (преко које је можда некад било постављено и злато),⁴ на плавој основи, словима величине 5,5—8 см., а натпис у свом данашњем, непотпуном облику заузима површину квадрата величине 40x40 см. Он гласи: (цртеж 1.)

У оваквом облику очуван, натпис даје довољно елемената за реконструкцију која би изгледала овако:

М(о)ленне Блѣка
на кнеза вели
єга. Г(и)на велне
га жюпана Не
мане . . .

Да ли се натпис овде завршавао или је имао и свој продужетак за сад се није могло утврдити. Но и у овој форми он не само што сигурно потврђује идентификацију портрета као Вукановог, већ садржи неке појединости које могу помоћи расветљавању још увек недовољно јасних момената у

⁴ На неким фрагментима слова која још нису уклопљена у натпис али су вероватно припадала другом портрету, тј. оном Стефана Првовенчаног, примећују се трагови златних зрнаца.

⁵ Д. Тасић, н. д; В. Ј. Ђурић, н. д. 108.

историји Студенице, о чему ће касније бити говора.

Приликом палеографске анализе овог натписа најцелисходније је поћи од већ постављене тезе⁵ да портрет припада студеничком сликарству из 1208/9 г. У томе смислу и треба вршити упоређивање слова натписа са словима текстова са фресака из истог времена у храму као и великог ктиторског натписа на прстену тамбура. Већ на први поглед натпис из тамбура разликује се од нашег, својом правилношћу, педантним писањем као и сасвим другачијом стилизацијом појединих слова, као што је на пример веома неуобичајено писано слово К⁶. То и није необично јер се ради о великом свечаном натпису, писаном са више претензија од обичних краћих текстова поред фресака. Зато се овакав натпис и не показује погодним за упоређења која су овде потребна.

Остају слова текстова са називима представљених светитеља и натписа на њиховим свитцима, уколико их имају. Општи утисак који ови текстови остављају углавном иде у прилог њиховој сличности са нашим натписом. За појединачну анализу могу послужити само слова која су у целости очувана или бар поседују довољно елемената за сигурну реконструкцију њиховог облика. То су слова: Л, А, К, Г, затим Е, Н, З, Ж, Ю и С.

Слово „Л" с продуженим десним краком који има петљу као обрнуто слово Г и лучним левим краком, налазимо идентично на натпису поред Св. Илариона⁷, док је код Златоустог, Милостивог, Кирила и Василија десни крак без продужетка а леви кос.⁸ И поред велике сличности тешко је наћи идентично стилизовано слово А. Најближа стилизација налази се на натпису поред Св. Јована у композицији Распећа као и код Св. Вавиле⁹. Слово К са косим, равним, нешто краћим горњим десним краком и полулучним доњим, налазимо на натпису поред Св. Кирила¹⁰, док је дуктус слова Г најкарактеристичнија сличност нашег натписа са онима на фрескама у цркви. Преминација слова Г над суседним словима тако да је следеће смештено у његовом

⁶ Види: Конзерваторски и испитивачки радови, Саопштења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе I, Београд, 1956, 39, где је овај натпис по први пут објављен. И поред свих разлика очигледна је блискост овог натписа са текстовима на студеничким фрескама из 1208/9.

⁷ Студеница, Књижевне новине, Београд, 1968, 69.

⁸ Исто, 80—1.

⁹ Исто, 73; Фототека Републичког завода за заштиту споменика културе.

¹⁰ Студеница, Књижевне новине, 80.

окриљу, затим облик са дугачком пречком и угаоном петљом на крају, идентични су са истим словима у натпису поред Св. Григорија где се јавља два пута.

Слово Е сличне је стилизације само што је у натписима у цркви пречка нешто дужа него у нашем натпису¹¹. За слова Н, З, Ж и С која не постоје цела у натпису, налазе се веома блиске аналогije на фрескама.¹² Слово Ю чији се целокупни изглед може реконструисати, нема свога пандана у текстовима у цркви. Но исти принцип који је заступљен код Ю тј. да је вертикална црта доминирајућа над другом половином слова, присутан је и код слова Ђ на низу примера.¹³

Уз једну општу напомену да слова на најстаријем живопису у Студеници нису увек доследно стилизована што се да утврдити у више случајева¹⁴ а што у великој мери оправдава и њихове парцијалне различности са словима из нашег натписа, мора се констатовати да је заједнички именитељ у којем не малу улогу игра и општи утисак натписа, толики, да не оставља места сумњи о њиховом блисковременом а ако не и истодобном настанку. Јак аргументат у прилог ове тезе даје свакако покушај компарације са натписима на студеничким фрескама из око 1235. године¹⁵. Све, од општег утиска до дуктуса сваког појединачног слова, говори о сасвим другој стилизацији, друкчијем међусобном односу слова у натпису и другом времену настанка. Тек тада добијају пуни значај сличности које су напред истицане.

Што се тиче самог садржаја натписа, он углавном није зегонетан. Велики кнез Вукан, син великог Жупана Немање молитвено се обраћа неком према коме је поворка његових најближих сродника заједно са њиме, окренута. То је по свој прилици био Христос¹⁶ можда са Богородицом и св. Јованом у композицији „Дејзис.“¹⁷ Но ве-

лико је питање какво још значење у овом случају може имати реч „Моленије“. У речницима српскохрватског односно хрватско-српског језика који третирају и ову стару реч, она се објашњава углавном у три смисла као: мољење, молитва и молба за опроштај.¹⁸ Тако свакако и велики кнез Вукан упућује молитву Христу која је у исто време можда и молба за опроштај, што је прекршио очев аманет, ударио на рођеног брата и довео туђинску војску која је опустошила родну земљу. Но, постоји још један смисао који је могуће имплицирати у овом случају. У низу натписа из времена од прве половине XIV па до краја XVII века, ктитори или чак ктитори који су у исто време и аутори, обраћају се са овом речи онеме коме прилажу цркву, њен сликани украс или макар само једну икону. Најречитији пример пружа натпис на киторској композицији у Дечанима.¹⁹ Сличан случај имамо у Матки²⁰ Белој Цркви Каранској,²¹ Петру Коришком,²² Побужју,²³ Крепичевцу²⁴ и у Хиландару.²⁵ Треба се подсетити да је у несрећно оштећеном, те због тога недовољно јасном киторском натпису у тамбуру²⁶, поменут велики кнез Вукан. Он се обично доводи у везу са исликавањем црк-

¹⁹ Прими владико господи, ш панд краторе, принеси мое моление раба твоего Стефана краля, ете бо приношуу цркова рожествоноу сь сын: мь молям кралемь Стефаномь Записи и натписи, 9885.

²⁰ Прими, Господи, моление раба своего Мманцѣ (1497 год), Записи и натписи, 9313.

²¹ Моление раба Божия прьзвитера Георгия, а зовомь Мьдешь (око 1375), Записи и натписи, 10016.

²² Моление раба Божия прьзвитера Георгия, а зовомь брад (?) поп Драчко (XV—XVI в.), Записи и натписи, 4655.

²³ Моление раба своє Кладє (из 1500 г.), Записи и натписи, 10053.

²⁴ Прими молениа, ш прьсвета, раба своєго Георгия (из око 1500 г.), Записи и натписи, 4667.

²⁵ Прими ги моление недостоеинаго раба своєго Георгия зьграфъ Вь лѣто зьрѣ, (на дверима хиландарског музеја из 1616 г.) С. Радојчић, Мајстори старог српског сликарства, Београд, 1955, 81. Моление ѿванна зьграфа зьрѣ (1632 г.) (на икони св. Петке у Хиландару), Радојчић, Мајстори, 86. Моление раба вьша Мнт... фан прьмона... лѣ зьрѣ (1631 г.) (на икони св. Ратника у Хиландару), Радојчић, Мајстори, 90.

²⁶ Конзерваторски и испитивачки радови, 39; Студеница, Књижевне новине 71, 72; Зограф 2, Београд, 1967, 6—7.

¹¹ Исто, 80, 81 и 88.

¹² Исто, 73, 80, 81; Фототека Реп. зав. за зашт. споменика културе.

¹³ Студеница, Књижевне новине, 73, 80, 81, 86, 88.

¹⁴ Веома различито писање слова А, Л и К у натписима поред фресака, затим разлике са словима на свитцима и опет са онима у прстеноу тамбура.

¹⁵ С. Смирнов и Ђ. Бошковић, Необјављене фреске XIII в. у ризници манастира Студенице, Старинар III сер. Књ. 8—9 (1933—34), 335—347, Студеница, Књижевне новине, табле б.б. између стране 16 и 17.

¹⁶ Како претпоставља В. Ђурић. н. д. стр.

108.

¹⁷ На ово ми је скренуо пажњу проф. др Св. Радојчић, на чему му се најсрдачније захваљујем.

ве, а то опет делимично због једног у XIX веку насталог натписа према коме је Студеницу дао живописати Вукан,²⁷ а још више због чињенице да се испод нелогично постављеног портрета Стефана Дечанског у непосредној близини саме ктиторске композиције или боље рећи у оквиру ње, некада читало име овог Немањиног сина.²⁸

У том светлу посматрана, реч „моленије“ може имати значење ктиторског обраћања у смислу приношења дара Христу или његовој Мајци, којој је Студеница и посвећена. Ово би било у супротности са речима Вукановог брата Стефана Првовенчаног, који дословно каже како му је отац оставио храм пресвете Богородице Благодатнице у Студеници „ни с ким у заједници“ — само њему и породу његовом.²⁹ И други брат Сава иако не толико искључиво, ипак вели: „и заповеди му (Стефану) да се о свима заповедима и о овом нашем манастиру (Студеници) стара и потруди о дограђивању његову“.³⁰ Ни један стари биограф укључујући и Доментијана и Теодосија, не помињу никакво учешће Вуканово у грађењу или довршавању Студенице у што би се уклопило и њено живописање. Но, то не треба да збуњује. Како биографија овога Немањића није написана, нико није ни имао нарочитог разлога да истиче дела побеђеног и свргнутог владара, чије су личне амбиције довеле земљу на ивицу пропасти.³¹ Томе су ишли у прилог и не мало важни политички разлози.

Да је Вукан био присно везан за Студеницу сведочи и податак да је наводно овде и сахрањен,³² као уосталом и један од ње-

гових синова.³³ У новије време историчари су чак склони уверењу да се Вукан после помирења са братом Стефаном, није никако ни враћао у Дукљу, већ је остао ту негде око Студенице, где је и живот окончао,³⁴ што није никакво чудо када се узме у обзир да се сви оскудни трагови о њему после свргавања, стичу у Студеници.

У нашем натпису није сачувано Вуканово име у целини. Познато је да њега разни извори различито зову, нарочито западни. Тако је за неке Wksanum, Vulkanus,³⁵ Vulcan,³⁶ Velcanus,³⁷ затим Вљк,³⁸ Влк,³⁹ Влкан и Вљкан⁴¹. Па и историчари га називају и Вуком и Вуканом.⁴² Како је завршетак речи која се односи на његово име „НА“ очуван, јасно је да је у нашем натпису заступљен дужи облик овог имена — Влкан. Предложила сам у реконструкцији „Влкана“ без могућег полугласа иза слова „л“. То ми се чинило најлогичнијим, јер је његово име тако написано и у ктиторском натпису у тамбуру Богородичине цркве.

Што се тиче Вуканове интитулације у натпису као „велијега кнеза“ она се сасвим уклапа у досадашња знања о њему. Много се чини занимљивијом интитулација његовог оца Стефана Немање. Он је просто „вели жупан Немања“. Истини за вољу, ми нисмо сигурни да натпис није имао и наставак у којем је могло бити његовом мирском имену додато и монашко. Тим пре јер је у, већ много пута поменутом натпису из тамбура, наведено и ово друго, касније веома коришћено име Немањино. Но, једно је несумњиво. У нашем натпису Вуканов отац је означен само својим народним именом — Немања, без претходног „државног“ — Стефан, какав је случај на пример у натпису из тамбура. Колико ми је познато до сада је мало сличних примера. У натпису из Благаја који се датује у време пре Немањиног замонашења, наводи се просто: „славнаго Немање“ без Стефан.⁴³ Остали примери су из каснијих времена. Један из оснивачке повеље хиландарског пирга, краља

²⁷ Записи и натписи, 10486. Овај натпис скинут је са зида и одложен у манастиреки музеј у Студеници.

²⁸ В. Р. Петковић, Манастир Студеница, Београд, 1924, 2. Тачност његовог читања, које је прихватио и С. Радојичић, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље, 1934, 13, потврђује и фотографија објављена на стр. 48, сл. 48. Питање његове интитулације (као краља) прилично је нејасно, уколико се не рачуна са његовом дукљанском краљевском титулом, Јиречек, Историја Срба I, Београд, 1922, 204.

Данас је натпис најалост оштећен у делу где се читало Вуканово име.

²⁹ Стефан Првовенчани, Живот Стефана Немање, Старе српске биографије, СКЗ XXVII, бр. 180, Београд, 1924, 50.

³⁰ Живот Стефана Немање од св. Саве, Старе српске биографије, СКЗ, XXVII бр. 180, Београд, 1924, 15.

³¹ Стефан Првовенчани, 58—59; Теодосије, Живот св. Саве, СКЗ XXVII бр. 180, 142, Јиречек, н. д. 211—212.

³² Св. Мандић, Два прилога о фрескама студеничке спољне припрате, Зборник за ликовне уметности, 2, М. Српска, Нови Сад, 1966, 98.

³³ Исто, 99.

³⁴ Ђ. Сп. Радојичић, Немања и његови синови Стефан и Сава, творци српске феудалне државе. Творци и дела старе српске књижевности, Титоград, 1963, 62—3.

³⁵ И Руварац, Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи, Годишњица Николе Чупића, књ. X, Београд, 1888, 1.

³⁶ Исто, 2.

³⁷ Исто, 3, 5.

³⁸ Записи и натписи, 7.

³⁹ Записи и натписи, 17.

⁴⁰ Натпис уз тамбуру Богородичине цркве у Студеници.

⁴¹ Записи и натписи, 5075, 5076.

⁴² Јиречек, н. д. 204.

⁴³ Записи и натписи, 5968.

Милутина, где се за Стефана Првовенчаног вели: „Стефана сына Неманина рекше светаго Симеона.“⁴⁴

Други из једног натписа у рукописној књизи, датованог у 1264. год. где се каже: „Дѣдоу њего Немани“⁴⁵, а трећи из 1343. год. из повеље Стевана Душана, са необичном инверзном интитулацијом као: „Господина самовластнаго Симеона светаго Немани“⁴⁶. У старијим изворима који потичу из времена пре или одмах после смрти Немањине, он се спомиње само као Стефан Немања,⁴⁷ а већ од тридесетих година XIII века постаје „св. Симеон“, како у владарским повељама тако и на киторским натписима са живописа Радосављеве припрате и Милешеве.⁴⁸ Тако је обележен и у Морачи 1252,⁴⁹ у Богдашицу 1269,⁵⁰ у Љевишкој 1307,⁵¹ у Дечанима 1335—50. У овој задњој цркви му је

⁴⁴ А. Соловјев, Одабрани споменици српског права, Београд, 1926, 83.

⁴⁵ Записи и натписи, 4933.

⁴⁶ Соловјев, н. д. 125.

⁴⁷ Хиландарска повеља из 1198—9, Соловјев, н. д. 12; Вуканово јеванђеље из око 1202 а можда и раније, Записи и натписи, 7, Ј. Врана, Вуканово јеванђеље, САНУ, посебна издања, CDIV, Београд 1967, 2.

⁴⁸ Писмо краља Радослава из 1234, н. д. 26, Повеља краља Владислава Бистричкој цркви из 1234, Соловјев, н. д. 28; Натписи на фрескама из истог времена у Јужној капели Радосављеве припрате С. Радојчић, портрети, 16; Натпис на портрету Стефана Првовенчаног у Милешеву који сам прочитала 1959.

⁴⁹ Записи и натписи, 17.

⁵⁰ Записи и натписи, 23.

⁵¹ Записи и натписи, 6006,

додато још и „Гнь срѣски мѣроточць“⁵², док је у Душановој повељи из 1348. године његова интитулација најопширнија и гласи: „Симеона Немани новаго мѣроточца и прѣнаго Кладике вѣкшаго земли срѣсен“⁵³.

Сама реч жупан написана је у нашем натпису са словом „Ю“. Овај облик речи не постоји ни у једном речнику старог језика нити сам га пак нашао у изворима. Жупан се пише са: ѝ, џ, или љ⁵⁴.

Систематизујући закључке добијене појединачним анализама натписа да се закључити да је један од новопронађених портрета у Студеници заиста Вуканов. Палеографска сличност слова натписа са словима на живопису уз већ раније извршену ликовну анализу портрета⁵⁵ утврђује да је ово у ствари једини оригинални лик овог владара настао за његова живота. Смисао натписа поткрепљује од раније изнесено мишљење, у које се у задње време доста сумњало, да је живопис Богородичине цркве у Студеници Вуканово дело. Најзад, круг података, тако оскудних и шкртих, који се тичу ове, помало трагичне личности најстарије немањићке историје, проширен је сазнањима о присној вези великог кнеза Вукана са очевом задужбином у којој је, како изгледа, заиста провео своје задње дане.

⁵² Записи и натписи, 9864.

⁵³ Соловјев, н. д. 132.

⁵⁴ Записи и натписи, 1; 7; 10; 5985; 5988; Соловјев, 12, 14, 16, итд.

⁵⁵ Коју су извршили Д. Тасић, н. д. и В. Ђурић, н. д. 108.

Миријана Шакота

INSCRIPTION RECENTMENT DECOUVERTE A STUDENICA

Au cours des travaux de conservation faits au monastère de Studenica en 1969, le regroupement des fragments de fresques trouvés lors des travaux exécutés en 1968 sur la tour de l'entrée ouest s'est poursuivi.

Par la réunion de ces fragments, on a reformé une inscription qui identifie l'un des portraits retrouvés nouvellement. C'est un

portrait du Grand Prince Vukan, fils du fondateur de Studenica: Stefan Nemanja. On a pu, par l'examen de cette inscription, confirmer l'opinion que Vukan était l'instigateur des plus anciennes peintures murales de Studenica qui datent de 1208—1209.

Mirjana Šakota

